

ЕВОЛЮЦІЯ МОВНИХ УЯВЛЕНЬ І НАСТАНОВ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН ЗА ОСТАННЄ ДЕСЯТИЛІТТЯ

Статтю присвячено аналізу еволюції мовних уявлень і настанов українських громадян протягом останнього десятиліття, зокрема, ставлення до української та російської мов і їхнього вживання в певних суспільних ділянках. Спираючись на результати загальнонаціональних соціологічних опитувань 2006, 2012 та 2014 років, продемонстровано відносну сталість настанов різних мовних і регіональних груп, а отже, збереження великих відмінностей між їхніми перевагами щодо мовної ситуації та політики. Водночас аналіз виявив деякі важливі зміни, зокрема, зближення переваг Центру та Заходу, дедалі більші розбіжності між настановами мешканців Донбасу й решти східних і південних областей, а також дедалі більше небажання україномовних громадян визнавати російську мову настільки ж важливою, як українська.

Ключові слова: мовні уявлення, мовні настанови, мова навчання, мовні групи, міжособове спілкування, мовна політика.

Volodymyr Kulyk. The evolution of language beliefs and attitudes of Ukrainian citizens for the last decade. *The article analyzes the evolution of language beliefs and attitudes of Ukrainian citizens for the last decade, in particular the attitudes towards the Ukrainian and Russian languages and their use in certain domains. Based on the results of nationwide surveys of 2006, 2012 and 2014, it demonstrates the relative stability of the attitudes of different language and regional groups and, therefore, the persistence of big differences between their preferences regarding the language situation and policy. At the same time, the analysis has revealed some important changes, including the convergence of the preferences of the Center and the West, increasing differences between the attitudes of the Donbas and those of the other eastern and southern oblasts, and the growing reluctance of Ukrainian-speakers to recognize the Russian language as equally important to Ukrainian.*

Key words: language beliefs, language attitudes, language of instruction, language groups, interpersonal communication, language policy.

Дослідження мовних процесів у сучасній Україні вказують на явну суперечність між правовим статусом російської мови як однієї з мови меншин чи, від 2012 року, регіональних мов та її комунікативною роллю як мови повсякденного спілкування близько половини громадян і головної мови низки суспільних ділянок. З одного боку, більшість громадян не бажають змінювати свою мовну практику відповідно до законодавчих норм, а з другого, велика частина російськомовців не бачать потреби в підвищенні статусу своєї мови й нерідко переймаються українською більше, ніж російською. Пояснення цього парадоксу лежить у суперечливих мовних уявленнях і настановах мешканців пострадянської України, почасти успадкованих від радянських часів, а почасти сформованих суспільно-політичними процесами часів незалежності.

Хоча настанови різних мовно-культурних і соціодемографічних груп населення неабияк відрізняються, погляди кожної групи виявилися досить сталими, що сприяє збереженню міжгрупових відмінностей. Водночас виявленню еволюції настанов окремих груп довгий час перешкоджала обмежена кількість «мовних» запитань у регулярних моніторингових опитуваннях та спорадичність комплексних досліджень мовної ситуації в Україні. За кількома винятками [1; 2; 3; 4], кожне опубліковане досі дослідження спиралося на матеріали тільки одного опитування, тому зосереджувалося на синхронних відмінностях між групами, а не діахронних змінах у групах. Тепер нарешті можна подолати це обмеження, порівнявши результати трьох загальноукраїнських опитувань останнього десятиліття, тобто відповіді на низку повторюваних запитань, що дають підстави судити про мовні уявлення й настанови. Перше з цих опитувань провів соціологічний центр «Громадська думка» у грудні 2006 року (2015 респондентів), а два інших – Київський міжнародний інститут соціології у лютому 2012 та вересні 2014 року (2029 та 2035 респондентів, відповідно) [5]. Крім еволюції настанов усього населення, я проаналізую тенденції змін в окремих макрорегіонах, що відрізняються соціально-

демографічною структурою, політичними орієнтаціями й мовною практикою. Крім традиційно окреслених Заходу та Центру, я окремо виділяю радикальний у своїй прихильності до російської мови Донбас, а решту східних і південних областей об'єдную в макрорегіон, якому даю умовну назву Схід/Південь [6]. Аби порівняти ставлення російськомовців до української мови зі ставленням україномовців до російської, у деяких випадках я також подаватиму дані для окремих мовних груп, окреслених за головною мовою повсякденного вжитку [7].

Хоча соціологічні опитування з'ясовують насамперед уявлення респондентів про ті чи ті аспекти суспільного життя, тобто в цьому випадку мовної ситуації та мовної політики, я намагатимуся на підставі висловлених *уявлень* зробити висновки про мовні *настанови*, насамперед ставлення до української та російської мов. У соціальній психології настановою (attitude) називають схильність певним чином відповідати на певний клас об'єктів і вважають, що вона має три складники: думки, почуття та схильність до дії. Деякі автори доводили, що настанови треба оцінювати насамперед за діями, проте переважає погляд, що «їх не можна безпосередньо спостерігати чи вимірювати. Натомість їх висновують із наших реакцій на певні стимули» [8, с. 1]. Насправді в багатьох дослідженнях, зокрема в опитуваннях із наперед заданим переліком можливих відповідей, виявляють лише уявлення, але сукупність уявлень дає змогу судити й про настанови, надто якщо опитування доповнити іншим типом досліджень (інтерв'ю, дискусіями у фокус-групах тощо). У цій статті за браком місця я обмежуся опитуваннями, але розглядатиму відповіді респондентів на запитання не тільки про їхні уявлення, а й про реальні чи бажані дії, в яких виявляється їхній вибір між різними мовами, а отже, ставлення до цих мов загалом та їхнього вживання у відповідних ділянках зокрема.

Мова навчання дітей

Із багатьох показників, за якими можна судити про ставлення респондентів до української та російської мов, задля стислості проаналізую три, котрі в науковій літературі концептуалізовано як важливі складники мовних настанов. Спочатку розгляньмо вибір мов, що їх люди вважають за потрібне вивчати – чи то через

прихильне ставлення до самих мов або відповідних мовних груп, чи з огляду на гадані можливості, які знання тих мов відкриє (ці мотивації для вивчення науковці називають, відповідно, інтегративною та інструментальною [7]). Власне, більшість дорослих людей після здобуття освіти не вчать жодних мов, але вони мають певні уявлення про те, які мови були б корисними для їхніх дітей чи внуків, котрі ще не закінчили навчання. Як показало загальнонаціональне опитування, що його провела 2000 року соціологічна компанія «Социс», переважна більшість українських громадян хотіла б, аби їхні діти чи внуки знали обидві головні мови країни. Хоча для всього населення українська виявилася дещо кориснішою за російську, кожна мовна й етнічна група насамперед підтримувала вивчення «своїї» мови. Проте й знання іншої мови в усіх групах вважали дуже важливим: 86% російськомовців бажали своїм дітям і внукам знання української, а 68% україномовців декларували таку саму настанову щодо російської. До того ж у всіх макрорегіонах, окрім Заходу, понад три чверті респондентів бажали, щоб їхні діти та внуки знали дві мови однаково добре [8].

Таблиця 1.

**Пreferенції респондентів щодо мови навчання їхніх дітей
чи майбутніх дітей, за даними опитувань
2006, 2012 та 2014 років**

(у відсотках; відповіді «інше» та «важко сказати» вилучено)

	2006			2012			2014		
	Укр.	Дві	Рос.	Укр.	Дві	Рос.	Укр.	Дві	Рос.
Всі респонденти	37,8	36,5	25,8	39,4	44,6	15,0	44,3	37,4	18,3
Україномовці	73,1	23,4	3,5	79,1	20,2	0,6	83,2	16,6	0,1
Російськомовці	9,4	35,1	55,5	4,8	54,7	40,5	11,6	46,2	42,3
Захід	85,2	14,8	0	82,8	16,0	1,2	86,4	13,3	0,3
Центр	43,1	41,7	15,1	56,2	39,9	4,0	61,5	35,1	3,3
Схід/Південь	20,4	50,4	29,2	8,9	73,7	17,4	17,7	49,4	32,9
Донбас	3,3	25,2	71,6	4,4	36,1	59,4	0,9	52,3	46,8

Аналізовані в цій статті опитування з'ясували думку не про знання певних мов, а про використання мов у викладанні, яке

вимагає певного знання й водночас суттєво його поліпшує. На запитання, якою мовою респонденти хотіли б навчання для своїх дітей (чи майбутніх дітей), пропонувалося вибрати поміж українською, російською та цими двома мовами «рівною мірою» (можна було називати й інші мови, але ці нечисленні відповіді тут вилучено). Як видно з Таблиці 1, серед усіх респондентів підтримка навчання українською набагато сильніша за вибір на користь російської, ба більше, за останнє десятиліття ця перевага суттєво зросла. Водночас понад третину респондентів хотіли б рівного використання в навчальному процесі обох мов, якого не було ані в СРСР, ані в пострадянській Україні і якого українські батьки й учителі публічно майже не вимагали, тож цю відповідь можна витлумачити радше як бажання однакового знання двох мов, що перегукується зі згаданим результатом опитування 2000 року. Хоча гадана вартість знання російської мови дещо знизилася за минуле десятиліття, українські громадяни й далі вважають цю мову важливою частиною свого комунікаційного репертуару.

Якщо україномовні громадяни дедалі більше воліють навчання (майже) цілком українською, то преференції російськомовців майже порівну поділені між навчанням лише російською та двома мовами. Різницю між бажаннями двох мовних груп можна пояснити сприйняттям мови навчання не лише як засобу вивчення найкориснішої мови, а й способу зміцнити ідентифікацію з рідною. Для україномовців обидві функції означають використання однойменної мови, принаймні в тих регіонах, де вона переважає, натомість носії російської намагаються поєднати збереження своєї першої мови з опануванням другої, важливість якої зумовлюється насамперед її статусом як державної [9]. Цей самий чинник пояснює регіональні відмінності. Головна лінія розмежування пролягає між Центром, мешканці якого дедалі більше воліють навчання українською мовою, якою вони переважно говорять і/або вважають її рідною, та Сходом/Півднем, де наполягають на вживанні звичної для них російської мови, самої чи в парі з українською. А для Донбасу використання української мови в освітньому процесі може бути доречним лише за умови її поєднання з російською, що відповідає переважному вживанню російської мови в регіоні, яке зумовлює більшу вартість володіння нею для тамтешніх мешканців.

Ці результати узгоджуються з відповідями на два запитання (поставлені лише 2014 року), що безпосередньо з'ясували гадану вартість знання української та російської мов. Респондентів запитували, наскільки вони згодні з певним твердженням. Перше твердження – «Громадяни України зобов'язані знати українську мову» – підтримала переважна більшість членів усіх мовних та регіональних груп, хоч і з різною впевненістю. Рівень повної згоди з цим твердженням становив 83% серед україномовців і лише 34% серед російськомовців, але сумарна частка «згодних» і «скоріше згодних» перевищувала три чверті в усіх групах. Водночас щодо іншого твердження – «Для повноцінного життя в Україні знання російської мови не менш важливе, ніж української» – ця сумарна частка становила всього 26% серед україномовців і 18% серед мешканців Заходу, що дуже відрізнялося від майже одностайної підтримки серед російськомовців та мешканців Донбасу (78% і 92%, відповідно). Це потверджує, що україномовці меншою мірою згодні прийняти рівну з українською вартість знання російської мови, ніж російськомовці – визнати важливість знання української мови як державної. Принаймні такий висновок можна зробити з декларованих уявлень, які можуть відрізнятися від глибинних настанов, що виявляються в їхній мовній поведінці в певних ділянках.

Мова міжособового спілкування

Оцінюючи привабливість української як мови навчання, треба мати на увазі, що вона вже багато років виконує цю роль у більшості шкіл і вишів України, хоча російськомовна освіта залишається цілком доступною в багатьох східних і південних регіонах. Задля кращого розуміння мовних преференцій у певних практиках як індикатора ставлення до мов, між якими людина може вибирати, важливо проаналізувати ті практики, де цього вибору не обмежує тиск відповідних інституцій. Найпридатнішою для такого аналізу практикою є неформальне міжособове спілкування, в якому люди демонструють прихильність чи неприхильність до співрозмовників та їхньої мови, певним чином наближаючи свою мову до їхньої чи, навпаки, зберігаючи або навіть наголошуючи відмінності.

Якщо незначні зміни в лексиці й акценті можуть зумовлюватися неусвідомленою прихильністю чи неприхильністю, то перехід з однієї говірки чи тим паче окремої мови на іншу часто є наслідком свідомого вибору, який партнери так і сприймають і з урахуванням його гаданої спрямованості відповідають [10].

У двомовній країні міжособове спілкування зазвичай відбувається однією з двох головних мов (у тому чи іншому різновиді, зумовленому взаємодією мовленнєвих особливостей співрозмовників) або ж певною комбінацією цих мов. В Україні, з огляду на близькість української та російської мов, мовці кожної з них досить добре розуміють іншу, якщо мають хоч трохи досвіду й доброї волі. Тому взаємодія між носіями різних мов може відбуватися не тільки шляхом переходу одного з партнерів на мову іншого, а й за збереження кожним своєї мови (антрополог Лада Біланюк назвала цю комунікаційну модель «невзаємною двомовністю» [11]). Хоча більшість людей вважають за краще переходити на мову партнера, хоча б задля демонстрації ввічливості, ступінь реалізації цієї настанови в конкретній взаємодії залежить і від знання тієї мови, і від ставлення до неї (та до самого партнера), і від уявлення про те, якою мовою випадає говорити в певній ситуації на певній території.

За радянських часів, з огляду на краще знання та вищий престиж російської мови, саме на неї переходили на території України (та й інших республік) у більшості випадків спілкування її носіїв із членами інших мовних груп. З піднесенням української національної свідомості та наданням українській мові державного статусу наприкінці 1980-х років дедалі більше україномовців почали відмовлятися від усталеного асиметричного способу взаємодії, тобто говорити своєю мовою також із носіями російської або навіть вимагати, щоб це вони переходили на українську. Ця тенденція посилилася після проголошення незалежності: українську мову як державну й національну дедалі більше сприймали як найвідповіднішу для всіх комунікаційних практик, надто що її вживання в освіті й інших ділянках сприяло кращому володінню нею серед носіїв інших мов, а отже, дало україномовцям більше підстав наполягати на

спілкуванні саме українською. Російськомовні громадяни відповідали на цей виклик усталеній практиці або пристосуванням до нових преференцій як носії української, або дальшим уживанням російської, яке ще більше поширювало невзаємну двомовність. Ясна річ, характер відповіді залежав не тільки від рівня володіння мовами, а й від регіону, типу поселення та суспільної ділянки, тобто люди частіше переходили на мову, яку вважали звичною для даної ситуації.

Таблиця 2.

Мова відповіді респондентів на звернення українською та російською, за даними опитувань 2012 та 2014 років (у відсотках; відповіді «інше» та «важко сказати» вилучено)

	Відповіді на звернення українською						Відповіді на звернення російською					
	2012			2014			2012			2014		
	Укр.	Дві	Рос.	Укр.	Дві	Рос.	Укр.	Дві	Рос.	Укр.	Дві	Рос.
Всі респонденти	62,7	13,2	24,1	59,5	14,7	25,9	27,0	11,7	61,3	27,3	16,4	56,3
Україномовці	94,8	4,3	1,0	96,3	3,2	0,5	59,1	15,4	25,5	61,3	22,3	16,4
Російськомовці	21,5	15,4	63,2	19,5	20,0	60,4	2,0	2,0	96,0	2,6	6,4	91,0
Захід	96,0	3,8	2,3	95,7	3,1	1,2	72,6	11,3	16,1	70,9	18,2	11,0
Центр	78,5	13,3	8,2	77,5	12,1	10,4	31,8	18,5	49,7	30,6	21,5	47,9
Схід/ Південь	45,7	20,3	33,9	35,1	18,7	46,2	3,0	9,5	87,5	7,3	15,4	77,3
Донбас	18,7	11,8	69,4	18,0	27,8	54,2	1,9	2,3	95,7	0	5,7	94,3

Соціологічні опитування дозволяють оцінити поширеність певних зразків узаємодії, хай і з можливим спотворенням у відповідях респондентів, які можуть казати не те, що насправді роблять, а що вважають за слушне робити. У 2012 та 2014 роках КМІС запитував респондентів, якими мовами вони зазвичай відповідають людям, котрі звертаються до них українською та російською мовами. Як демонструє Таблиця 2, більшість людей (буцімто) відповідають тією мовою, якою до них звернулися, але приблизно

третина респондентів цього не робить. Варто зауважити, що міра пристосування до української та російської мов майже однакова, тобто, на відміну від освіти, в міжособовому спілкуванні перевага української як державної та національної мови ледве врівноважує перевагу російської як традиційної мови міжгрупової взаємодії. Звичайно, україномовці та російськомовці переважно відповідають взаємністю на звернення їхньою мовою (викликає подив радше те, чому так роблять не всі). Але коли до них звертаються іншою мовою, велика частина членів обох мовних груп на ту мову не переходить.

Найістотнішою зміною за час між опитуваннями стала менша готовність україномовних респондентів послідовно (а не лише спорадично) переходити на російську, що може бути пов'язане з настановою на пристосування лише до тих носіїв цієї мови, котрі української просто не розуміють. Щодо окремих регіонів, то мешканці Сходу/Півдня останнім часом менш охоче переходять на іншу мову (й на українську, й на російську), а респонденти з Донбасу менше наполягають на вживанні російської у відповідь на українську. Для всього населення ступінь пристосування трохи зменшився для обох мов, таким чином їхній паритет у цьому аспекті зберігається.

Мовна політика держави

Останній аспект, що його я хочу тут розглянути, стосується державної політики, від якої люди очікують підтримки насамперед тієї мови, до котрої вони найкраще ставляться самі. В Україні за часів незалежності громадська думка щодо мовної політики держави зосереджувалася на питанні правового статусу російської мови – чи то як рівної українській, чи такої самої, як мови інших меншин, чи розташованої десь поміж цими рівнями. Хоча в опитуваннях, які я аналізую, було й запитання про бажаний статус російської мови щодо української, довгий перелік пропонованих альтернатив дає змогу вивчати нюанси преференцій [4; 12], але ускладнює оцінку загальних мовних настанов, адже вибір поміж цими альтернативами залежав також від політичного контексту на час опитування. Тому в цій статті я, натомість, аналізуватиму

відповіді на загальніше запитання про те, «чи повинна російська мова мати на законодавчому рівні певні переваги порівняно з мовами інших національних меншин України». Звертаючи увагу на доцільність державного сприяння російській мові, це питання краще виявляє ставлення респондентів до неї порівняно з іншими мовами, аніж запитання про специфічні законодавчі норми щодо української, російської та мов меншин.

Як видно з Таблиці 3, для вибірки загалом підтримка законодавчих переваг російської мови неухильно зменшувалася від одного опитування до іншого. Якщо 2006 року більшість респондентів відповіла «так» чи «скоріше так», то 2014 року вже переважали негативні відповіді. Варто зауважити, що певний спад підтримки помітний навіть серед російськомовців, хоча дві третини респондентів у цій категорії все ще хотіли б, аби їхню мову держава підтримувала більше, ніж мови (інших) меншин. На регіональному рівні найвиразніша зміна відбулася в Центрі, де 2006 року привілеї російської мови підтримувала майже половина, а 2014-го – лише чверть. Це одна з багатьох демонстрацій поступового наближення Центру до Заходу в поглядах на мовну політику (зі свого боку, мешканці Заходу стали трохи толерантнішими до прагнення співвітчизників у східних та південних областях здобути офіційне визнання російської мови). Навіть переважно російськомовні мешканці Сходу/Півдня стали менше наполягати на привілеях для своєї мови, на відміну від донбасців, які вимагають цих привілеїв іще сильніше, ніж досі. Можливо, зменшення підтримки законодавчих переваг для російської мови не конче означає відмову від давньої вимоги про підвищення її статусу: деякі респонденти могли підтримувати підвищення статусу й для російської, і для інших мов меншин (власне, мовний закон 2012 року саме такий підхід і задекларував). Але все одно слабше наполягання на особливому статусі російської мови можна вважати свідченням меншої поширеності уявлення про особливу роль цієї мови в українському суспільстві та/чи більшої поширеності настанови, що вона не повинна відігравати особливої ролі.

Таблиця 3.

Ставлення до надання російській мові законодавчих переваг порівняно з мовами інших національних меншин, за даними опитувань 2006, 2012 та 2014 років (у відсотках; відповіді «важко сказати» вилучено)

	2006				2012				2014			
	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
Всі респонденти	29,3	23,8	16,5	30,4	24,9	26,1	17,2	31,8	19,4	25,2	19,8	35,6
Україномовці	12,8	17,8	22,3	47,1	8,0	17,3	22,0	52,6	5,9	13,0	23,1	58,0
Російськомовці	46,9	27,4	10,3	15,4	45,0	34,3	9,4	11,2	35,3	34,9	14,0	15,8
Захід	5,2	11,8	22,2	60,8	5,6	6,7	19,9	67,8	6,4	10,6	24,7	58,3
Центр	22,4	24,7	22,9	30,1	12,6	26,9	22,9	37,7	6,6	17,3	26,3	49,8
Схід/Південь	39,0	27,1	12,4	21,5	40,8	33,3	14,0	11,9	33,1	36,5	12,8	17,5
Донбас	53,6	29,7	4,6	12,1	44,4	36,7	7,4	11,5	40,1	40,9	11,8	6,1

Небажання законодавчих переваг для російської мови набуває чіткішого сенсу на тлі твердої підтримки державного сприяння української. На запитання 2014 року про те, «яку мову держава має підтримувати насамперед», 56% респондентів назвали українську, тоді як лише 5% висловилися за підтримку російської, 17% – «усіх мов однаковою мірою», а 14% побажали, щоб у кожній частині країни держава підтримувала передусім ту мову, яку там найбільше вживають. За державну підтримку насамперед української мови висловилися більшість (чи майже більшість) респондентів у всіх макрорегіонах, окрім Донбасу, мешканці якого надали перевагу останньому варіантові відповіді, в якому вони, ймовірно, бачать виправдання дальшої гегемонії російської мови в їхньому регіоні. Так само й на питання про те, «якою має бути мовна ситуація в Україні в перспективі», 53% респондентів в

опитуванні 2014 року відповіли, що «українська мова має бути основною мовою в усіх сферах спілкування», тоді як за те, щоб Україна була «двомовною країною», висловилися 37%. Таке співвідношення преференцій дуже відрізняється від висловленого в опитуванні 2006 року, коли обидва варіанти здобули підтримку 43% респондентів (ще 4% обидва рази виступили за домінування російської мови). Донбас і тут вирізняється переважною підтримкою двомовності або гегемонії російської мови, тоді як мешканці Сходу/Півдня дедалі більше підтримують україномовне майбутнє. Хоча побажання на перспективу не завжди збігаються з нинішньою мовною практикою, очевидно, що в більшості регіонів України громадяни воліють, аби держава сприяла активнішому вживанню української мови, яке відповідало б її правовому статусові як державної та символічній ролі як національної.

Висновки

Проведений аналіз виразно демонструє складність, розмаїтість і відносну сталість мовних настанов у пострадянській Україні. На тлі загалом прихильного ставлення до обох головних мов та, водночас, турботи кожної групи насамперед про свою, цей аналіз виявив великі відмінності в настановах щодо української й російської мов та їхнього вживання в різних ділянках. Якщо російську члени обох мовних груп цінують насамперед як звичний засіб комунікації в Україні та поза її межами, то гадана важливість української не меншою мірою символічна, ніж комунікаційна: цю мову вважають національною і тому важливою для всіх, хто пов'язує себе з українською нацією та/чи державою. Тому, зокрема, члени різних мовних груп уважають українську більш придатною для навчання дітей, ніж для неформального спілкування між носіями різних мов, де можна за звичкою обійтися зрозумілою для всіх російською. Водночас від держави більшість громадян очікує підтримки саме української мови, а отже, не бачить потреби в законодавчих перевагах для російської. Винятком є Донбас, для більшості мешканців якого російська мова – не лише засіб спілкування, а й важливий складник ідентичності, тож українську вони ладні прийняти хіба що остільки, оскільки це не загрожує вживанню російської.

Хоча настанови різних груп залишаються досить сталими й, отже, дуже відмінними, порівняння результатів трьох опитувань виявило деякі важливі, хоч і не надто великі зміни за останнє десятиліття. Якщо говорити про окремі макрорегіони, то Центр наблизився до Заходу в сенсі переважної підтримки чільної ролі української мови, хоча й не підкріплюючи цю настанову відповідними змінами в мовній практиці. Останнім часом Схід/Південь теж почав рухатися в цьому напрямі, на відміну від Донбасу, мешканці якого зберігають відданість російській мові не лише в практиці, а й у настановах. Щодо мовних груп, то україномовці дедалі менше готові визнавати російську мову настільки ж вартою вивчення, вживання й державної підтримки, як українська, котру вони вважають (головною) мовою всієї нації. Натомість російськомовці переважно визнають важливість української, але водночас зберігають відданість своїй мові, що виявляється насамперед у дальшому вживанні передусім її. Тому жодної масштабної українізації найближчими десятиліттями не буде, адже російськомовці здебільшого вживають українську лише як другу мову і лише в обмеженому обсязі. Тобто їхня прихильніша настанова до цієї мови виявлятиметься хіба що в активнішому вживанні, яке водночас сприятиме підвищенню її ролі в українському суспільстві загалом.

---

1. Головаха Е.И. Двухязычие в Украине: реальное состояние и перспективы (результаты социологических исследований) / Е.И.Головаха, Н.В. Панина // Российско-украинский бюллетень. – 2000. – № 6-7. – С. 142–147.

2. Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз) / О. Вишняк. – Київ, 2009.

3. Kulyk V. The age factor in language practices and attitudes: continuity and change in Ukraine's bilingualism / V. Kulyk // Nationalities Papers. – 2015. – Vol. 43. – No. 2. – P. 283–301.

4. Кулик В. Структура та динаміка громадської думки щодо статусу російської мови в Україні / В. Кулик // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012. – Вип. 2 (58). – С. 27–44.

5. Опитування 2006 року проведено в межах міжнародного проекту дослідження мовної політики в Україні, яке фінансувала Міжнародна

асоціація для сприяння співпраці з науковцями Нових незалежних держав колишнього Радянського Союзу (INTAS). Статистична похибка не перевищує 2,13%. Опитування 2012 та 2014 років стали можливими завдяки грантам, що їх надали авторіві, відповідно, Наукове товариство імені Шевченка в Америці та Канадський інститут українських студій при Університеті Альберти. Статистична похибка в цих двох опитуваннях не перевищує 3,3%.

6. Оскільки опитування 2014 року не проводилося в уже анексованому Криму, то кримських респондентів вилучено також із даних двох попередніх опитувань, аби забезпечити порівнянність результатів. Решту областей поділено між чотирма макрорегіонами. Захід (2006 – 379 респондентів; 2012 – 399; 2014 – 419) охоплює Волинську, Рівненську, Львівську, Тернопільську, Івано-Франківську, Закарпатську та Чернівецьку області. До Центру (2006 – 653; 2012 – 657; 2014 – 697) належать Хмельницька, Вінницька, Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська й Кіровоградська області та місто Київ. До Сходу/Півдня (2006 – 564; 2012 – 568; 2014 – 587) я залічив Харківську, Дніпропетровську, Запорізьку, Херсонську, Миколаївську та Одеську області. Нарешті, Донбас (2006 – 318; 2012 – 315; 2014 – 333) охоплює Донецьку й Луганську області.

7. В усіх опитуваннях варіанти відповідей на запитання про головну мову повсякденного вжитку включали спілкування «лише» та «переважно» українською або російською мовою, а також «рівною мірою» двома цими мовами (крім того, можна було вказати «іншу» мову, а 2006 року також «суржик»). До україномовців (2006 – 710 респондентів; 2012 – 828; 2014 – 855) та російськомовців (2006 – 714; 2012 – 682; 2014 – 810) я залічую осіб, які зазначили, що спілкуються «лише» або «переважно» відповідною мовою.

8. Rosenberg M.J. Cognitive, affective, and behavioral components of attitudes / M.J.Rosenberg, C.I. Hovland // *Attitude Organization and Change: An Analysis of Consistency among Attitude Components* / Ed. by C.I. Hovland and M.J. Rosenberg. – New Haven, 1960. – P. 1–14.

7. Crookes G., Motivation: Reopening the Research Agenda / G. Crookes, R.W. Schmidt // *Language Learning*. – 1991. – Vol. 41. – No. 4. – P. 469–512.

8. Шульга Н.А. Функционирование украинского и русского языков в украинском обществе / Н.А. Шульга // *Проекты законов о языках: экспертный анализ*. 2-е доп. изд. – Киев, 2001. – С. 73–114.

9. Кулик В. Роль української мови в національній ідентичності громадян пострадянської України / В.Кулик // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. – 2015. – Вип. 72-73. – С. 156–171.

10. Giles H., Towards a theory of interpersonal accommodation through language: Some Canadian data / H. Giles, D.M.Taylor, R.Bourhis // *Language in Society*. – 1973. – Vol. 2. – No. 2. – P. 177–192.

11. Bilaniuk L. Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine / L. Bilaniuk. – Ithaca, London, 2005.

12. Кулик В. Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції / В.Кулик // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / Ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – Київ, 2008. – С. 11–54.